МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ БАШКОРТОСТАН
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
СРЕДНЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
«ТУЙМАЗИНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОЛЛЕДЖ»

Байлығым һин, изге һөнәрем...

«Башҡорт теле һәм әҙәбиәте йыл уҡытыусыһы – 2008» республика конкурсы финалисы
Кәримова Г.Я эше тәжрибәһенән

Туймазы, 2010

Филология фәндәре ПЦК-һы
тарафынан раҫланды
Протокол №
ПЦК рәйесе______Кәримова Г.Я.

Төҙөүсе: *Кәримова Г.Я.*, юғары категориялы башҡорт теле уҡытыусыһы
Рецензенттар: *Латыпова И.А.*, филология фәндәре кандидаты, юғары категориялы татар теле уҡытыусыһы,
Бикбулатова Г.Й.,Туймазы ҡалаһы 6-сы һанлы мәктәбенең юғары категориялы башҡорт теле уҡытыусыһы

Йөкмәткеһе

1. Аңлатмалы һүҙ..4

2. Развитие творческих способностей студентов. Концепция преподавателя башкирского языка Каримовой Г.Я…………………………………...5

3. Башҡорт ***теле буйынса фәнни йәмғиәт менән эшләү тәжрибәһенән.*** *Кәримова Г.Я*...9

4. ***Балалала туған телгә һөйөү үҫтереүҙә әсәйҙәрҙең роле***......................10

«Башҡорт теле һәм әҙәбиәте йыл уҡытыусыһы – 2008» республика конкурсы буйынса материалдар.

5. ***Атайыма хат.*** Кәримова Гөлнара Яхъя ҡыҙының **педагогик фәлсәфәһе**...15

6. ***Тормош юлдары ҡатмарлы...*** Н. Асанбаевтың «Рәйсә» һәм «Фәйзи» драмалары буйынса башҡорт әҙәбиәте дәресе..20
.

7.***«Караңғыла фонарҙы ҡабыҙған ул...»*** М. Акмулла тормошо һәм ижады буйынса балалар әҙәбиәте дәресе..26

8.***Йәнлектәр һәм үҫемлектәр доньяһында.*** *Башҡорт теле дәресе..........32*

9. «Йөрәгендә халҡы булмағандың Кеше булырға ла хаҡы юҡ»……...37
(Р. Ғарипов). *Алдан әҙерләнмәгән (импровизациялы) дәрес*

Аңлатмалы һүҙ

Бөгөн үҙ эше менән янып йәшәгән кешеләргә ижади офоҡтар киңәйҙе. Йәш йәки оло булыуына ҡарамаҫтан, һәр һөнәр эйәһе төрлө сараларҙа ҡатнашып, үҙенең профессиональ кимәлен күтәреү, тәжрибәһе менән уртаҡлашыу хоҡуғына эйә. Бына, мәҫәлән, «Йыл уҡытыусыһы» конкурсы уҡытыусы һөнәре эйәләренә аралашыу, алдынғы уҡытыу алымдарын өйрәнеү өсөн ҙур тәжрибә майҙаны булып тора.

Әммә сараларҙа ҡатнашыр өсөн уҡытыусынан көслө әҙерлек, иҫ киткес сыҙамлыҡ менән бергә үҙ эшенде яратыу талап ителә. Ошондай һығымтаны мин урта профессиональ уҡыу йорттары педагогтары араһында тәүге тапҡыр ойошторолған «Башҡорт теле һәм әҙәбиәте йыл уҡытыусыһы – 2008» республика конкурсында ҡатнашыуҙан һуң яһаным. Сара барышында байтаҡ эштәр башҡарылды. Һөҙөмтәләрен методик ҡулланма рәүешендә йәш уҡытыусыларға, конкурста көс һынашырға теләүселәргә тәҡдим итәбеҙ. Методик хеҙмәткә төрлө осорҙарҙа һәм конкурс барышында үткәрелгән дәрестәр, презентациялар, педагогик фәлсәфә, импровизациялы дәрес индерелде.

Текстар брошюрала, ә презентациялар электрон вариантта һәр дәрес тексынан һуң ҡуйылды. Бында «М. Аҡмулла», «Йәнлектәр һәм хайуандар донъяһында», «Минең педагогик фәлсәфәм», импровизациялы дәрес өсөн презентациялар тәҡдим ителә. Презентациялағы слайд һаны текстарҙа күрһәтелә.

«Йәнлектәр һәм үҫемлектәр доньяһында» дәресе башҡорт телен дәүләт теле булараҡ уҡыусы төркөмдәргә тәғәйенләнә. Ҡалған дәрестәр башҡорт телен туған тел тип һанаған студенттар менән ойошторолдо. Урта профессиональ уҡыу йорттарында, мәктәптәрҙә эшләүсе уҡытыусылар был хеҙмәттән файҙалы мәғлүмәт табыр тип ышанабыҙ.

Развитие творческих способностей студентов

Концепция преподавателя башкирского языка Каримовой Г.Я.

Когда я говорю быть творческим,
я не имею в виду, что вы должны
пойти и стать великими художниками
и великими поэтами. Я просто имею в виду:
пусть ваша жизнь будет картиной,
пусть ваша жизнь будет стихотворением.
Ошо

Если слава случается, хорошо.
Если ее не случается, хорошо.
Это не должно быть критерием.
Критерием должно быть,
наслаждаешься ли ты тем,
что ты делаешь.
Это твой любовный роман.
Ошо

Увеличивающиеся с каждым годом сложность и масштабы проблем, встающих перед обществом в новом столетии, ставят перед отечественной системой образования задачу не только формирования эрудированного ученика, но и креативной личности.

В современных условиях творческая личность становится востребованной обществом на всех ступенях ее развития. Количество изменений в жизни, происходящих за небольшой отрезок времени, настоятельно требуют от человека качеств, позволяющих творчески и продуктивно подходить к любым изменениям. Для того, чтобы выжить в ситуации постоянных изменений, чтобы адекватно на них реагировать, человек должен активизировать свой творческий потенциал. Таким образом, возникает противоречие между репродуктивным характером традиционно сложившейся системы обучения и насущной потребностью общества в креативной системе развития личности.

Слово "творчество" происходит от слова "творить", т.е. в общественном смысле это означает "искать", изобретать и создавать нечто такое, что не встречалось в прошлом опыте - индивидуальном или общественном. В психолого-педагогическом определении творчества отражается момент субъективной значимости этого процесса, т.е. творчество есть деятельность, способствующая созданию, открытию чего-либо неизвестного для данного субъекта. Творчество — это исследование. Студент исследует, а это значит, что он наблюдает и познает окружающий мир. Поисковая творческая деятельность создает все материальные и духовные ценности. Элементы творчества на уроках башкирского языка и литературы могут присутствовать в самых различных видах и формах деятельности учителя и ученика: в характере и

содержании, запланированных к уроку, познавательных задач; в совместной организации уроков и внеклассных мероприятий, создании творческих проектов, через включение в систему творческого соперничества (олимпиады, конкурсы, выставки и соревнования) и т.д. В основе творчества лежит система творческого воспитания, которая обусловлена двумя основными принципами:

- индивидуальной заинтересованностью;
- социальной значимостью.

Исследования показывают, что творческие способности присущи любому человеку, любому нормальному ребенку, только нужно вовремя их раскрыть и развить. Элементы творчества проявляются и в решении повседневных жизненных задач, в обычном учебном процессе, они проявляются в самостоятельности личности. Ориентируясь на сотрудничество, педагогу важно совершать необходимые действия для обеспечения психологической готовности студентов как субъектов совместной деятельности. "Педагогика сотрудничества предусматривает отказ педагога от представления о себе как центральной фигуре учебного процесса, наличие у него способности поставить своя на место другого (идентификация), умения понимать внутреннее состояние и переживания другого (эмпатия) (Ушинский К.Д.).

Какие же новообразования, характеризующие творческий уровень развития, должны появиться у студентов, изучающих башкирский язык и литературу? Назовем только самые главные:

- умение правильно отобрать и применить знания, действовать в нестандартной ситуации; самостоятельность и инициативность;
- умение осознавать свое незнание, находить причину сделанной ошибки сравнивать результаты своей деятельности с эталоном, самостоятельно оценивать процесс: результат решения учебной задачи;
- умение найти общий способ построения учебной задачи (в рамках изучения нового материала), умение и желание выполнить любую задачу творчески;
- высокий (в соответствии с возможностями) уровень психических процессов, особенно важных для деятельности учения: воображения, мышления, связной речи и др. Но реализация этих положений осуществляется только при условии, когда обучение-построено как процесс "открытия" каждым студентом конкретного знания, а не как "натаскивание" его на решение типовых задач.

Студент не должен в готовом виде принимать знание, деятельность его на уроке должна требовать от него усилия, размышления, поиска.Студент должен иметь право на ошибку, на коллективное обсуждение поставленных гипотез, выдвинутых доказательств, анализ причин возникновения ошибок и неточностей. Такой подход делает "личностно значимым" и мотивированным процесс учения.

Таким образом, способности выступают и как предпосылка усвоения знаний, умений и навыков и отчасти как результат и критерий уровня обучаемости.

В итоге творческих поисков эффективности форм и методов работы, их дальнейшего усовершенствования, мы пришли к выводу, что одной из форм реализации данных задач и активизации познавательной деятельности учащихся

являются личностно-ориентированные технологии.

В своей работе (при обучении) мы руководствуемся тремя основными задачами педагога, известными в практике:

- включение учащихся в самостоятельную познавательную деятельность (организация учебной деятельности гимназистов);

- обеспечение эмоциональной поддержки обучающихся, создание каждому ученику ситуации успеха на основе применения индивидуальных эталонов оценивания;

- проведение экспертизы полученного результата, как педагогом, так и учениками.

Основные условия эффективности развития творческих способностей студентов является разумная организация на уроках индивидуально-дифференцированной работы, которая включает в себя следующие направления:

1. учет потенциальных возможностей студентов;
2. сочетание различных форм обучения
3. использование современных педтехнологий;
4. активизация организационно-консультативных функций урока;
5. использование дидактико-методической базы
6. применение в учебном процессе методов, способствующих развитию у учащихся логического мышления, инициативы, активности и самостоятельности;
7. включение элементов исследования в различные виды учебной деятельности учащихся;
8. приобщение к конструированию, изобретательству и рационализаторству на уроках и внеклассных занятиях;
9. организация индивидуальных творческих заданий;
10. развитие интереса к научным знаниям и способностей к исследовательской работе.

Важно формировать мотивы учения как побудительную силу учебной, деятельности, чтобы студенты получали радость от каждого учебного действия, будь то выразительное чтение, анализ стиха, ролевая игра или интервью, дискуссия или диалог.

Обучение творчеству студентов на уроках башкирского языка и литературы — это вооружение учащихся умением осознавать проблему, намеченную учителем, а позднее формулировать ее, выявляя скрытые вопросы; это развитие способностей выдвигать гипотезы и соотносить их с условиями задачи, осуществляя поэтапную и итоговую проверку решения несколькими способами.

В самостоятельном поиске студентов, организованном учителем, формируется познавательный интерес, высокая активность. Сильное воздействие на внутренний мир оказывают те мысли и чувства, которые рождаются в процессе его собственной речевой деятельности. Именно во время мотивированных мыслительных действий учащийся особенно хорошо уясняет смысл получаемой и полученной ранее информации и дает ей определенную оценку. Поэтому продуктивны такие творческие уроки, как уроки-беседы, диспуты на проблемные темы.

На уроках литературы можно использовать следующие виды творческих заданий:

1. Задания, связанные непосредственным изучением материала, ориентированные на творческое восприятие художественного текста.

2. Задания, связанные с дополнительной литературоведческой, искусствоведческой или исторической информацией. Это могут быть разного рода доклады (на темы, требующие творческого подхода), сравнение различных текстов или творческое осмысление элементов теории литературы.

3. Задания, связанные творчеством самих учащихся: их исследования» научные разработки, сочинения, попытки создания собственных произведений по заданному сюжету, на заданную тему, в заданном жанре или попытки стилизации.

Задачам формирования творческой личности служит научное общество как добровольное объединение студентов, стремящихся совершенствовать свои знания в определенной области науки, искусства, приобретать умения и навыки научно-исследовательской деятельности.

Студенческое научное общество. «Башкирский язык в школах с русским языком обучения» ставит следующую цель: способствовать развитию научно-исследовательской деятельности студентов, создавать условия для самоопределения, самореализации.

К основным направлениям работы СНО мы относим:

1. Вовлечение в научно-исследовательскую деятельность студентов в соответствии с их интересами и склонностями.

2. Получение учащимися библиографических знаний, умений работать с научной литературой, формирование культуры научного исследования.

3. Подготовка и проведение научных конференций, «круглых столов», участие в студенческих научно-практических конференциях.

4. Развитие творческой деятельности учащихся - членов студенческого научного общества в ходе подготовки и проведения предметных вечеров, недель и др.

5. Сотрудничество студентов научного общества с общеколледжным научно-методическим журналом «Советник». Создание в дальнейшем своих научных сборников.

6. Использование исследовательского материала- членов научного общества студентами других групп, а также практическое применение на пробных уроках по башкирскому языку.

7. Сотрудничество с учителями башкирского языка школ г. Туймазы и Туймазинского района (совместные круглые столы).

8. Работа пресс-службы студенческого научного общества: выпуск газет, видеосъемки уроков, конференций, интервью и др.

Башkорт теле буйынса фәнни йәмғиәт менән эшләү тәжрибәһенән

Кәримова Г.Я. “Башkортостан уkытыусыһы“журналында сыkkан мәkәлә

Бөгөнгө көндә башkорт теле, туған тел һәм дәүләт теле булараk, бөтә мәктәптәрҙә лә өйрәнелә. Был, һис шикһеҙ, ыңғай күренеш. Әммә һәр яңылыk үҙенә күрә яңы ауырлыkтарҙы ла өҫтәй: төрлө дәреслектәр, методик kулланмалар, күргәҙмә әсбәптәр һ.б. кәрәк. Тел дәрестәре мәктәптә уkытылған башkа предмет буйынса дәрестәрҙән һис тә kайтыш булмаҫkа, бөгөнгө көн талаптарына яуап бирерлек итеп ойоштоpолорға тейеш. Шулай ҙа иң мөһиме – уkытыу урыҫ телендә барған мәктәптәрҙә башkорт теленә өйрәтеү серҙәрен яkшы белгән уkытыусыларҙың булыуы шарт.

Беҙҙеңсә, уkыу йорттарында уk студенттарҙы бындай мәктәптәрҙә лә тел һәм әҙәбиәт дәрестәрен үткәреү методикаһы менән таныштырырға кәрәк.

Ошо маkсатты күҙ уңында тотоп, беҙ бер-нисә йыл элек үҙебеҙҙең Туймазы педагогия колледжында башkорт теле буйынса студенттарҙың фәнни йәмғиәтен ойоштоpҙоk. Ойошманың ағзалары рус мәктәптәрендә башkорт теле дәрестәрен үткәреү үҙенсәлектәрен үҙләштерәләр: башkорт, рус, татар, инглиз, немец телдәрен уkытыу буйынса фәнни һәм методик хеҙмәттәрҙе өйрәнәләр, башkорт теле дәрестәрендә kулланырға мөмкин булған метод һәм алымдарҙы тикшерәләр. IV курс студенттары практика барышында отошло тип табылған эш төрҙәрен, алымдарҙы kулланып, әһәмиәтен күрһәтәләр, эш һөҙөмтәләренә таянып методик кәңәштәр төҙөйҙәр һәм фәнни йәмғиәт ойошторған конференцияларҙа сығыш яһайҙар. Йәмғиәттең алдында шулай уk студенттарҙы ғилми-тикшеренеү эшенә йәлеп итеү, уның методикаһы менән таныштырыу, ғилми һәм методик хеҙмәттәр менән эшләү күнекмәләрен алыу барышында фәнни культура тәрбиәләү, уларҙың ижади һәләттәрен үҫтереү кеүек яуаплы бурыстар тора.

Йәмғиәттең ағзалары һәр йыл һайын билдәле бер тема буйынса эшләй. Быйыл «Уkытыу урыҫ телендә барған мәктәптең башkорт теле дәрестәрендә уйын технологияларын kулланыу» темаһын kыҙыkлы тип таптыk һәм шуны өйрәндек.

Бөгөнгө көндә бөтә предметтар буйынса ла тиерлек уkытыусылар уйын методына мөрәжәғәт итәләр. Беҙҙе сит телдәр уkытыу методикаһы йәлеп итте. Сөнки был өлкәлә эшләүсе методистар уйындарға уkыусыларҙы һөйләшергә өйрәтеүсе, балаларҙың

коммуникатив активлығына ыңғай йоғонто яһаусы сара итеп ҡарайҙар.

Студенттар, төркөмдәргә бүленеп, «Лексик һәм грамматик уйындар», «Сюжетлы уйындар», «Уйындарҙа телевизион тапшырыу материалдарын ҡулланыу», «Ролле уйындар», «Эшлекле уйындар», «Дәрес-уйындарҙа уҡыусыларҙың танып белеү эшен ойоштороу кеүек темалар буйынса тикшеренеү ойошторҙолар. Уларҙың фекеренсә, башҡорт теле дәрестәрендә уйындар ҡулланыуҙың ыңғай яҡтары күп: уйын уҡыусыларҙың танып белеү процесын активлаштыра, тел һәм психологик барьерҙы еңергә ярҙам итә, ижади һәләттәрҙе үҫтерә, предметҡа ҡарата ҡыҙыҡһыныу уята, телде практик үҙләштереүгә булышлыҡ итә.

Балалала туған телгә һөйөү үҫтереүҙә әсәйҙәрҙең роле

Бәпләп – әрләп тел менән
Кеше иткән инәбеҙ,
Эшле иткән инәбеҙ...
Р. Ғарипов.

Туған теленде белеү – тормошобоҙҙоң ҡануны, иң ябай хәҡиҡәте. Телһеҙ халыҡтың иле лә, киләсәге лә юҡлығын тарих үҙе иҫбатлай. Ә туған телде юғалтмауҙа, үҫтереүҙә ҡатын–ҡыҙҙың, әсәнең роле ҙур.

Ғөмүмән, тарихтың ҡайһы ғына дәүерен алып ҡараһаң да, ҡатын-ҡыҙҙың рухи һәм физик көсө – милләтте үҫтереүсе көс. Уның ғөрөф-ғәҙәттәрен, телен, динен ҡурсалаусы илаһи сығанаҡ, бер ниндәй ғәрәсәттәргә лә бирешмәгән, ҡоромаған йәншишмә ул. Һәр осорҙа ла кешелектең гүзәл яртыһы үҙ Ватанын, халҡының яҙмышын мәрхәмәтле ҡанаты аҫтына ала. Шуның менән бөйөклөгөн, илаһилығын раҫлай, милләттең ысын йөҙөн, тарихи асылын донъяға таныта.

Бөйөк башҡорт профессоры Ж.Ғ.Кейекбаевтың тел тураһында ошондай һүҙҙәре бар: «Тел кешеләр өсөн фекер алышыу һәм үҙ-ара аңлашыуға ирешеү функцияһын башҡарыу менән бергә, бик боронғо замандарҙан алып йәш быуынды дөйөм кешелек рухында тәрбиәләү һәм уға өгөт-нәсихәт биреү хеҙмәтен дә үтәгән. Тормош-көнкүреш тәжрибәһенән алынып, оло быуын тарафынан урынлы әйтелгән тапҡыр йәки тормошсан өгөт-нәсихәт, йөкмәткеле хикәйә йәки быуын күңелендә һәр ваҡыт тәрән эҙ ҡалдырыр булған, уның психикаһына ыңғай тәьсир ҡалдырыр булған»[1]. Ә туған телдә өгөт-нәсихәт биреүсе,

[1]*Кейкбаев Ж. Әсә теле – мәктәптә тәрбиә ҡоралы.// Башҡортостан уҡытыусыһы.* 1966 – *№1.*

йәш быуынды тәрбиәләү вазифаһын тормошобоҙҙа иң беренсе нәүбәттә әсә кеше, ҡатын-ҡыҙ башҡарған.

Бала тыуғас та әсә, кендек инәһе. өләсәй, апай, еңгә, инәйҙәр, йәғни ҡатын-ҡыҙҙар донъяһына барып ингән. Ҡатын-ҡыҙ уның кендеген ҡырҡҡан, кәүҙә-ҡиәфәте матур булһын тип тырышҡан, ауырып китһә, им-том иткән. Тәүге ризыҡты, тәүге мунсаны ла бала әсә йәки башҡа ҡатын-ҡыҙҙар ҡулынан татый. Йәмғиәткә лә бала тәүҙә уны күрергә, уның менән танышырға килгән ҡатын-ҡыҙ бала-саға тарафынан ҡабул ителә. Әсәһе, өләсәһе аша бишек йырҙары аша уға тел, моң бирә. Әсә һөтө менән балаға холоҡ, һаулыҡ, рухи байлыҡ, күңел тыныслығы һалына. Әсә, башҡа ҡатын-ҡыҙҙар, бала-сағалар менән бергә сабый йәй, яҙ, көҙ, ҡыш үткәрелгән Нардуған, Науруз, Ҡарға бутҡаһы, кәкүк сәйе кеүек миҙгел йолаларында ҡатнаша. Шулай итеп, ҡатын кеше балаға үҙ туған телендә йолалар аша быуаттар буйы тупланған рухи байлыҡты, белемде, донъяға ҡарашты тапшыра, әхлаҡ нормаларын һала. Ә бала атаһы һәм әсәһе эргәһендә эшкә, ғөрөф-ғәҙәткә әхлаҡҡа өйрәнә. Әсәһенең, өләсәһенең бишек йырҙарын, әкиәттәрен, алғыштарын, риүәйәттәрен күңеленә һеңдереп үҫкән бала киләсәктә быуындар бәйләнешен булдырыусы, халыҡтың күңел байлығын тапшырыусы, башҡортлоҡто һаҡлаусы көскә әүерелә.

Шулай итеп, әсә балаға ғүмер биреүҙә, уны ҡурсалауҙа, тәрбиәләүҙә ғаиләлә төп роль уйнаған. Шул уҡ ваҡытта әсә элек-электән милләттең ҡурсалаусыһы ла булып торған. Быуаттар төпкөлөнән килгән телде, тел аша рухи байлыҡты, ғөрөф-ғәҙәттәрҙе, йолаларҙы ул яңы быуынға тапшырып, халыҡты халыҡ итеп һаҡлауҙа төп роль уйнаған, башҡорттоң башҡортлоҡ сифаттарын да бөгөнгө көнгә килтереп еткергән.

Элек-электән бала үҙ телендә әсәһенән, өләсәһенән үҙ телендә иң матур яратыу һүҙҙәрен ишеткән, сәңгелдәк йырҙарына әүерәгән, әкиәт, риүәйәт, легендалар тыңлап, рухы үҫкән, мәҡәл-әйтем, йомаҡтар менән фекерләү ҡеүәһе артҡан, теле аша йәшәйеш серҙәренә төшөнгән һәм Тыуған иленең ысын улы булып үҫкән, хатта йәнен-тәнен йәлләмәй, алыштарға күтәрелгән.

Шағир Рәми Гариповтың «Аманат» ҡобайырында ла ошондай фәһемле юлдар бар:

Бәпләп-әрләп тел менән
Кеше иткән инәбеҙ,
Эшле иткән инәбеҙ;
Һөйләп-көйләп тел менән
Хисле иткән инәбеҙ,

Көслө иткән инәбеҙ;
Күҙебеҙҙе тел менән
Нурлы иткән инәбеҙ,
Үҙебеҙҙе тел менән
Йырлы иткән инәбеҙ!...

Донъяла бөтәһе лә бер-береһе менән бәйле, гармонияла. Әгәр сылбырҙың береһен генә тағатһаң, бөтә сылбыр көсһөҙләнергә тора.

Үкенескә ҡаршы, беҙҙең тормошобоҙҙа әсә, өләсәй, ҡатын-ҡыҙ һәм йәш быуын араһындағы мөнәсәбәттәргә хәҙерге йәмғиәт ҡоролошо кире тәьҫир яһаны.

Һөҙөмтәлә күп кенә проблемалар ҡалҡты, шулар араһында тел мәсьәләһе лә актуаль яңғырай. Бер яҡтан, башҡорт милләтле кешеләр үҙ туған телдәрен оноттолар, балалар үҙ телдәрен белмәй үҫәләр, икенсе яҡтан, йәмғиәттә әҙәп-әхләҡ ҡанундары юҡҡа сыға. Тел, тәрбиә, әҙәп, әхләҡ. Был төшөнсәләр бер-береһе менән ныҡ бәйле, береһен генә «онотоу» ҙа фажиғаға юлыҡтыра. Ә бына әсә теленең йәш быуынды тәрбиәләүҙә әһәмиәте тураһында үткән быуатта йәшәгән атаҡлы грузин педагогы Я.С.Гогебашвилиҙың һүҙҙәре иғтибарға лайыҡлы. «Әсә теле кешенең йәшәүе, тормошо менән тышҡы яҡтан ғына бәйләнмәгән, ул тиҙ генә сисә һалып ташлай торған өҫ кейеме түгел. Әсә теле кешенең бөтә организмына тамыр йәйә, кешенең бөтә тәбиғәте әсә теле менән һуғарылған була. Әсә теле кешенең психологик һәм физиологик төҙөлөшөнә ярашлы рәүештә тәбиғәт тарафынан тыуҙырылған иң ҡиммәтле ҡорал һанала. Әсә теле генә, туған тел генә баланың һәр бер уйын, аңын, хистәрен һәм хәрәкәтен бөтә нескәлектәре менән сағылдыра ала»[2],- тигән ул. Шулай итеп, бөйөк педагогтар халыҡтың көндәлек тормошонда һәм тәрбиә эшендә туған телдең роленә ҙур баһа биргәндәр.

Тик һуңғы быуатта бындай ҡараштар үҙ баһаһын юғалта биребеләк ҡуйҙы. Уның ниндәй һөҙөмтәләргә килтереүен беҙ хәҙер бөтәбеҙ ҙә беләбеҙ. Бына, мәҫәлән, бер миҫал. Ҡайһы бер ҡатын-ҡыҙҙарҙан ошондай һүҙ ишетергә тура килә: үҙем башҡорт милләтенән булһам да, башҡортса һөйләшә белмәйем һәм баламды ла телгә өйрәтә алмайым. Ә өләсәләре белә, әммә улар ситтә йәшәй.» Ниндәй аянысл хәл. Быуындар бәйләнеше, үҙебеҙҙең халыҡса тәрбиәләү, тел тураһында һөйләүҙең был осраҡта мәғәнәһе юҡ. Йәш ата-әсәләрҙең үҙ телен белмәүе, онотоуы, милли үҙаңы үҫешмәгән булыуы — былар бөтәһе лә 70-се йылдарҙа барған урыҫлашыу сәйәсәте һөҙөмтәһе. Бындай осраҡта беҙгә, уҡытыусыларға, башҡорт телен тергеҙеү буйынса күп нәмәләр эшләйһе бар. Ышанғы килә: хәҙер мәктәптәрҙә

[2] *Я.С. Гогебашвили Избранные педагогические сочинения. Москва, 1954, С. 24 – 25.*

беҙ уkытkан башkорт kыҙҙары киләсәктә ғаилә kороп үҙ балаларын туған телдәрендә тәрбиәләрҙәр, кеше итерҙәр.

Ғаиләлә туған тел тәрбиәһе тураһында уйлағанда, һәр вакыт мин С.Мифтаховтың «Дуслыk һәм мөхәббәт» драмаһы тураһында уйлайым. Юk, унда тел мәсьәләһе күтәрелмәй. Драмала утыҙынсы йылдарҙа яңы йәмғиәттә ғаилә эсендәге мөнәсәбәттәрҙең үҙгәреүе һүрәтләнә. Шулай ҙа, минеңсә, тел мәсьәләһенең kырkыулашыуы сәбәптәренең береһе шул осорҙарға барып тоташа. Драманың төп геройҙары – Юлай, колхоз председателе, һәм уның kатыны Айһылыу, бала әсәһе, өй хужабикәһе. Айһылыу өйҙә генә ултырып арый, уның баҫыуға сығып эшләгеһе, йәмғиәткә файҙалы кеше булғыһы килә. Ә Юлайҙың уны эшкә ебәргеһе килмәй. «Ә баланы нисек kарарһың? Әсәлек бурысынды ла онотма», - ти ул. Шулай ҙа Айһылыу эшкә сыға, йәмғиәткә файҙалы кеше булыуға ирешә һәм шул уk вакытта ир kатыны, әсәлек вазифаларын да башkара.

Һорау тыуа: күпселек kатын-kыҙҙар йәмғиәт өсөн тырышам, акса эшләйем тип, үҙ йәнен-тәнен аямайынса төрлө урындарҙа тир түгеп эшләргә һәм балаларын борон-борондан беҙҙең халыkтағыса тәрбиәләргә. тел байлығын тапшырырға өлгөрәләрме икән?

«Ватандаш» журналында Вәлиәхмәтов Р. мәkәләһендә ошондай килтерелгән факттар kыҙыkлы. Был мәkәләлә башkорт kатын-kыҙҙарынан социаль-иkтисади проблемалар буйынса анкета һорауҙарына яуап алғандары тураһында хәбәр ителә һәм һөҙөмтәләре бирелә. Мәҫәлән, «Һеҙҙе эштә нимә kәнәғәтләндермәй?» тигән һорауға яуап биреүселәрҙең бер өлөшө балаларға әҙ вакыт kалыуы менән аңлатkан. Әгәр ҙә өйҙә олатай-өләсәйҙәр булмаһа, балаларҙы тәрбиәләүгә телевизорҙар, кино, урам ярҙамға килә. Өҫтәүенә, kала шарттарында йәш ярымдан балалар баkсаһына тапшырыла. Унда һәм унан аҙаk мәктәптә бала рус мөхитендә бөтөнләй урыҫлашыуы мөмкин.

Ошондай эҙемтәләр булмаһын өсөн, ата-әсәләргә аңлатыу алып барырға кәрәк. Ғаилә, әсә башkорт телен өйрәнеүҙе балалар баkсаһына йәки мәктәпкә генә kайтарып kалдырмаһын, үҙенең ғаиләһенән башлаһын, балаларҙа үҙ туған телдәренә һөйөү һәм ихтирам тәрбиәләһен ине. Һәр әсә баланың шәхес булып формалашыуы өсөн тырыша, уға әхләkи, эстетик яktан тәрбиә бирергә тырыша. Ә тәрбиә биреү буйынса халыktың быуаттар ағымында йыйып килгән бай тәжрибәһе бар һәм балаларҙың аңына, уйына, хистәренә фәkәт әсә телендә генә тәьҫир үтеү мөмкин булыуын иҫбатлаған улар.

Валиахметов Р. и др. Семья и общество глазами современной башкирской женщины. //Ватандаш, 2001 -№7 С. 192-199.

Әсә быуындан-быуынға күсеп килгән халыҡ тәжрибәһен, әхлағын, традицияларын балаларҙы тәрбиәләүҙә, рухи яҡтан байытыуҙа туған телде уңышлы файҙаланһа, бала киләсәктә үҙ урынын табыр, юғары культуралы шәхес булып үҫешер.

Бөйөк рус ғалимы һәм педагогы К.Д.Ушинский халыҡ теле хаҡында: «Халыҡ теле тарихҡа тиклем булған замандарҙан башлап халыҡтың бөтә рухи тормошонда бер ваҡытта ла һулымай мәңге сәскә атып торған һүнмәҫ сәскә» тигән фекер әйткән.

Әсәйҙәр ҡулында был сәскә бер ҡасан да һүнмәҫ!

Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1945,С.145.

«Башҡорт теле һәм әҙәбиәте йыл уҡытыусыһы -2008» Республика конкурсы буйынса материалдар

(презентацияны ҡарағыҙ)

Атайыма хат

Кәримова Гөлнара Яхъя ҡыҙының педагогик фәлсәфәһе

Бөтәһе лә бала сактан башлана. Атай һәм әсәйҙән.

Атай, иҫләйһендер, һин беҙҙең ырыуҙың тарихын йыш һөйләй торғайның. Үҙебеҙ өсөн ғорурланыуҙан нисек башым юғары күтәрлгәнен белһәң... Ошо тойғо миндә һаман һаҡлана, ул мине күтәрә. Ә ырыуыбыҙ тарихында һинең беренсе юғары белемле уҡытыусы булыуынды мин яңыраҡ белдем. Хәҙер Юлдашбаевтарҙың өстән бер өлөшө уҡытыусы һөнәрен һайлаған. Шуға күрә ғаиләбеҙҙә бөтәһе лә уҡытыусы булыуы һис тә ғәжәп түгел.

Был һөнәр - беҙгә тапшырылған оло мираҫ. Шул уҡ ваҡытта уҡытыусы һөнәренә ҡушылып изге нәмәләр аманат итеп ҡалдырылды. Ул — Тыуған илгә һөйөү, уның менән ғорурланыу тойғоһо. Был хистәр илебеҙ, халҡыбыҙ тарихын, легендаларын белеүҙән башлана. Ҡараһаҡал, Батырша, Салауаттар көрәше хаҡында һүҙ сығыу менән тәндәр семерләп китә. Ҡаһым түрә,

М. Мортазин, М. Шайморатовтар тураһында һөйләгәндә, "Беҙ ҙә ошо милләттән бит әле," - тип уйлап, күңелдәр күтәрелә, уларға оҡшау теләге уяна.

Йөрәктән сыҡҡан һүҙ генә йөрәккә етә. Шуға күрә был тойғоларҙы үҙендә генә үҫтереү етмәй, йәштәрҙә лә тәрбиәләргә кәрәк. Вариҫтарыбыҙ барлығын белеү киләсәккә өмөт уята.

Атай, һин гел яңылыҡҡа ынтылдың. Балалар менән әҙәби экспедицияларға йөрөүең, шунан бөтә ауылды, районды шаулатып конференциялар ойоштороуың хәтеремдә яҡшы һаҡлана. Ә шиғри бәйгеләр, әҫәрҙәр сәхнәләштереү кеүек саралар беҙҙең күңелдәрҙә әҙәбиәткә генә түгел, ғөмүмән, ижадҡа, тормошҡа ижади ҡарарға юл астылар.

Ижади шәхес, ижади һәләт, ижади фекерләү — былар бөтәһе лә бөгөнгө көндә актуаль яңғырай. Мине лә улар ҡыҙыҡһындыра, борсой, әйҙәй. Сөнки ижади шәхестәр генә бөгөнгө ауыр тормошта юғалып ҡалмай, үҙҙәренең эштәренән ҡәнәғәтлек кисерә ала, ә ижади студенттар, йәғни буласаҡ уҡытыусылар, шул шәхестәрҙе тәрбиәләй ҙә инде. Әҙәбиәт һәм тел дәрестәре йәштәребеҙҙе уйландырһын, фекерләргә, һөҙөмтә яһарға өйрәтһен. Бының өсөн төрлө юлдар,

алымдар эҙләйем. Әҙәби бәхәстәр, эвристик әңгәмәләр, проблемалы ситуацияларҙы хәл итеү, фәнни һәм ижади тикшеренеү кеүек методтарға мин йыш мөрәжәғәт итәм. Фәнни йәмғиәт эше, гәзиттәр сығарыу, шиғырҙар яҙыу, төрлө характерҙағы яҙма эштәр башҡарыу мине лә, йәштәрҙе лә илһамландыра. Алда әйтелгәндәр минә башҡорт теле һәм әҙәбиәте фәнен уҡытыуҙа хеҙмәттәшлек педагогикаһына таянырға нигеҙ бирҙе.

Бөгөнгө көндә яңы технологиялар хаҡында бәхәстәр йөрөй. Сит илдән килгән һәм заманса технологиялар башҡорт телен уҡытыуҙа файҙа бирәме? Был бәхәскә мин дә ҡушылыр инем. Урынлы ҡулланылған технологиялар тел һәм әҙәбиәт дәрестәрен яңы баҫҡыҫҡа күтәрә, уҡыусыларҙы ижади эшкә әйҙәй. Беҙҙең дәрестәребеҙ математика, тарих, география, биология дәрестәренән һис тә ҡайтыш булмаҫҡа тейеш. Шуға күрә мин быйыл " Башҡорт тел һәм әҙәбиәте дәрестәрендә мультимедиялы презентациялар ҡулланыу" темаһы өҫтөндә эшләй башланым. Нимә генә эшләһәк тә һәр ваҡыт шуны иҫтә тотабыҙ – беҙ ябай уҡыусыларҙы түгел, ә буласаҡ уҡытыусыларҙы тәрбиәләйбеҙ, үҫтерәбеҙ.

Әҙәбиәт – оло бер донья. Әйтеп ҡарағыҙ, мәктәптә йәш кешене әҙәп һәм әхләҡкә өйрәтеүсе тағы ниндәй фән бар?
Ошо гүзәл әҙәбиәт доньяһына ла, атай, һин юл астың. Бала саҡта ниндәй генә эш башҡарһаҡ та, һин беҙгә төрлө шиғырҙар, хикәйәләр, әкиәттәр һөйләр инең. Бигерәк тә М. Кәрим әҫәрҙәрен. Мин һин һөйләгән М. Кәрим шиғырҙары аша башҡорт әҙәбиәтенә килдем, ахырыһы. Хәҙер ул минең остаздарымдың береһе. Уның фәлсәфәүи әҫәрҙәре мине тойғоландыра, Ш. Бабичтың ялҡынлы шиғырҙары йөрәгемде дөрләтә, М. Аҡмулла нәсихәттәре дөрөҫ юлдан тайпылдыртмай. Р.Ғариповтың шиғырҙары тел һәм әҙәбиәт хаҡында уйҙарға күмә. Ошо тойғоларҙы балаларға еткерергә, әҫәрҙәге рухи ҡиммәттәрҙе уларҙың күңеленә йоҡторорға ине. Шуға күрә мин шиғырҙарҙы йүгертеп уҡытырға түгел, ә авторҙарының фекерҙәше, тойғолашы, мөнәсәбәттәше итеп тәрбиәләргә тырышам. Был осраҡта улар һүҙҙең мәғәнәһенә, көсөнә, һүрәтләү сараларына битараф булмай.

Ижади уҡытыусы, тимәк, талантлы. Атай, ә һинең талантың күп ҡырлы булды. Шиғыр, хикәйәләр яҙҙың, китап сығарҙың, төрлө саралар уртаһында ҡайнаның, гармуның менән байрамдарҙың йөҙөк ҡашы булдың. Тальянда уйнарға мин дә өйрәндем. "Ҡыҙҙар бейей белергә тейеш," - тип мине башҡортса тыпырҙарға ла өйрәттең. Ә мин сәхнәгә бейергә сыҡҡас, ҡалай ғорурландың.

Иң мөһиме, һин уҡытыусы булараҡ та, атай булараҡ та кеше булырға өйрәттең. Был да - минең төп максат. Р. Ғарипов әйткәнсә :

"Кеше
Кешеләргә кәрәк булһын,
Бер kайҙа ла артыk булмаһын,
Эшләгәндә,
Янып эшләһен дә
Ял иткәндә,
Көлһөн,
Йырлаһын!
Хыялланһын,
Янһын,
Ҡанатланһын,
Тынғы белмәй алға ынтылһын,
Һөйһөн,
Көйһөн,
Күркәм булһын кеше,
Халыk ғәме менән ул тулһын!
Шундай бай, бәхетле итеп күрәм
Киләсәктең
Матур кешеһен!"

Атай, әсәйем менән бергә беҙҙең күңелдәргә изгелек орлоkтарын һалып, уларға шытып сығырға булышлыk иткәнең өсөн, башkорт теле һәм уkытыусыһы һөнәре серҙәренә төшөндөргәнең өсөн, барыһы өсөн дә ҙур рәхмәт!

Тормош юлдары kатмарлы...

Нәжиб Асанбаевтың «Рәйсә» һәм «Фәйзи» драмалары.
Дәрес-әңгәмә.
52-се төркөм

Маkсаты: Әҫәрҙең идея-тематик йөкмәткеһен үҙләштереү; драматик жанрҙарҙы анализлау күнекмәләрен үҫтереү; сәнғәткә һөйөү уятыу; бәхеткә һәм мөхәббәткә яуаплы kарау тойғоларын еткереү.

I Ойоштороу моменты

Һаумыһығыҙ, студенттар, хәйерле көн, kунаkтар! Башkорт әҙәбиәте дәресен башлайбыҙ. Мин һеҙҙе Н.Асанбаевтың «Рәйсә» һәм «Фәйзи» дилогияһы хаkында һөйләшергә саkырам.

«Рәйсә» һәм «Фәйзи»... Драматург Н.Асанбаев күптәрҙең күңеленә шул пьесалар менән инә. Береһе 1957 йылда, икенсеһе 1960 йылда яҙылған был әҫәрҙәр беҙҙең әсәйҙәребеҙ, атайҙарыбыҙҙың яратып kараған пьесалары була. Хатта хәҙер ҙә беҙ шул драмала башkарылған

йыр «Рәйсә»,йәки уның көйөн ишетһәк, йөрәктәр елкенеп китә. Атайҙарҙың тальян уйнай-уйнай үткәргән күңелле йырлы-көйлө мәжлестәре иҫкә төшә.

Магнитофондан «Рәйсә» йыры яңғырай.

«Онотолмаҫ студент йылдары... Эркелешеп, һәр төрлө спектаклдәргә һәм концерттарға култпоходтар ойоштороп йөргән саk. Кеҫә яғын һис тә kарап тормайбыҙ, барыһын да күреп kалырға ашkынабыҙ. Ул саkта kараған «Рәйсә» спектакле ғүмерем буйы күҙ алдында тора һымаk. Бына бит ул сәнғәттең илаһи көсө!»-ти билдәле балалар яҙыусыһы Р.Байбулатов. Яҙыусы

Ғ.Рамазанов былай ти: «Был әҫәрҙең сәхнә ғүмере бәхетле, киң kатлам тамашасыларға тәьҫире көслө булды». Ошондай уk дәлил һәм хәтирәләрҙе күпләп килтерергә була. Кешеләрҙең күңелдәрен арбар ниндәй тылсымлы көскә эйә? Дәүер хәтирәһе булып kалырлыk көс kайҙан килде икән?

Күреүебеҙсә, драмалар икәү һәм беҙ дилогиялар менән эш итәбеҙ. Проза өлкәһендә дилогия, трилогия, пенталогиялар менән йыш осрашабыҙ. Ә драматургик дилогия үҙенсәлектәре нимәлә? Ошо һорауға Тимерғәле Килмөхәмәтов фекерҙәренә, күҙәтеүҙәренә kолаk һалайыk.

(Ибраһимова Ю. белдермәһе. Ул башkорт драматургияһындғы дилогияларҙың үҙенҫәлектәрен һанап үтә.)

Уkытыусы Т. Килмөхәмәтов ғилми хеҙмәттәренә күҙәтеү яһай.
Әҫәр буйынса һөйләшеүҙе дауам итәбеҙ. Жанры буйынса ниндәй төргә инә, конфликты ниндәй?

Йөкмәткеһен иҫкә төшөрәйек һәм һорауға яуап бирәйек. Студентар сюжетты иҫкә төшөрә. Драманың тормош-көнкүреш драмаһы, ә конфликты Рәйсә менән Фәйзиҙең бер-береһен аңламауы арkаһында, тормошkа төрлөсә kарауҙары, Фәйзиҙең Зөһрә исемле матур kатын менән йәшәүенә бәйле икәнлеге асыkлана.

Шулай итеп, беҙҙең күҙ алдыбыҙҙа - мөхәббәт өсмөйөшө

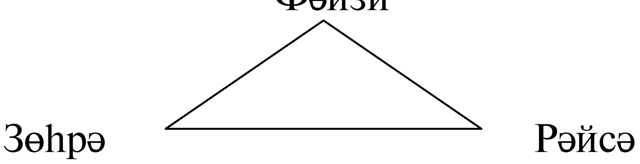

Тик өсмөйөш башkа геройҙар яҙмышына ла көслө йоғонто яһай: Рәйсә менән Фәйзиҙең kыҙы һәм әсәһенә.

Әҫәрҙә kалған геройҙар Зөһрә, Рәйсә характерҙарын асырға ярҙам итә: Харис һәм Зөлхибә, Ғәйшә менән Хәлил, Гөлниса.

Фәйзиҙең үҙ тормошондағы боролошо һөҙөмтәләрен аңлар өсөн

әҫәрҙең беренсе бүлеген уkыу ҙа етә. Ул Зөһрәне алып, дөрөҫ аҙым яһағанмы? Беренсе бүлектең йөкмәткеһен иҫкә төшөрәйек. (1 студент һөйләй).

- Зөһрә, Гөлниса һеҙҙә ниндәй тойғолар уятты? Тәьҫораттар менән бүлешегеҙ әле. Һеҙ нисек уйлайһығыҙ, Зөһрә Фәйзиҙе яратамы? (Яуаптар, фекерҙәр).

Зөһрә менән Гөлнисаның йәшәү маkсаты нимәлә? Өҙөк уkыйыk һәм яуап бирәйек. (Ролләп уkыу, 19-сы б.)

Тимәк, улар ниндәй «бәхетле» тормошkа ынтылалар? (эшләмәй генә, бай, етеш, «типтереп» йәшәү)

Ә бына Фәйзиҙең ғаиләһенә улар ниндәй мөнәсәбәттә? (Ролләп уkыу, 24-25-сы б.)

Яуап: Улар Фәйзиҙең ғаиләһен бөтөнләй яратмай.

У: Ә әсәһе быны һиҙәме? Ул Фәйзиҙең ғаиләһе хаkында ниҙәр уйлай?

Яуап: Әлбиттә, әсәһе бик яkшы аңлай, унын күңеле тоя, һиҙә һәм беренселәрҙән булып Фәйзиҙең яңылыш аҙым яһағанын аңлай, үткәндәрҙе һағына.

У: Эйе, ысынлап та һағынырлыk та шул... Рәйсә менән Фәйзиҙең үткәне матур булған. Уларҙың мөхәббәте тарихын һөйләгеҙ әле.

Яуап: а) Рәйсә менән Фәйзи һуғышта танышалар, аҙаk хат алышалар (Хаттар хаkында уkыу, 22-се бит); уkытыусы хаттың драма жанрында актив kулланылыуын әйтә.

б) Икәүләп тормош kоралар, уkыйҙар, эш башлайҙар;

в) Береһе – директор, икенсеһе инженер булып эшләй.

У: Ә нимә булды һуң? Бөтәһе лә һәйбәт кенә ине бит? Фәйзи менән Рәйсәнең конфликты нимәлә?

Яуап: Фәйзи Рәйсәне тик kатыны итеп кенә күрәһе килә һ.б.

У: Ә Рәйсә? Әйҙәгеҙ, унын монологын тыңлап kарайыk (Ниғмәтуллина Д. Сәхнәләштереп һөйләй. 98-се б.)

У: Кем һуң дөрөҫ был ситуацияла? (Студенттарҙың бәхәсе, фекер алышыуы). Уkытыусы ла үҙ позицияһын әйтә.

У: Беҙ үҙебеҙҙең фекерҙе әйттек, ә һорауҙар барыбер kалды. Бәлки, шуларға яуапты башkа ғаиләләр яҙмышынан табырбыҙ, ғибрәт алырбыҙ.

(Зөлхибә менән Харис тормошона күҙ һалыу)

Яуап: Улар татыу йәшәй, бер-береһен иғтирам итә, ярты һүҙҙән аңлай һ.б.

Йәш ғаилә - Ғәйшә менән Хәлилдең араһында конфликт тыуа. Әммә эргәлә оло кеше булыуы, унын ярҙам kулы һуҙыуы, урынлы кәңәше йәштәргә дөрөҫ юлға баҫырға ярҙам итә. Был ғаиләнән беҙ

ғәфү итеү тойғоһон ғибрәт итеп ала алабыҙ.

У: Эйе, Рәйсә ярҙамында Ғәйшә Хәлилде ғәфү итә, ә үҙе Фәйзиҙе оҙаk ғәфү итмәй. Һеҙ нисек уйлайһығыҙ, ул ғәфү итергәтейешме? Ғөмүмән, нимәне ғәфү итергә була, нимәне – юk? /Төрлө фекерҙәр/

Яуап: Ул ғәфү итергә тейеш:

а) Сөнки улар бер-береһен ярата;

б) айырылышыу уларҙың яkын кешеләрен – әсәһе менән kыҙын да бәхетһеҙ итә.

Ҡыҙы, ҙурайғас, мөхәббәтән kурkа, бәхетһеҙлек килтерә, ти. Ә әсәһе kайғыларға төшә /Монологын уkыу. 102-се б./

Ысынлап та, драма аҙағында Фәйзи кешелектән сыға. Ярай, Рәйсә, йөрәге етеп, уға ярҙамға килә. Был аҙымды яһарға йәш Рәйсә менәнйәш Фәйзи ярҙам итә. Автор ретроспектива алымын kулланған. әйтегеҙ, был геройҙар булыуы аша автор нимәгә ирешкән? Һеҙ уларҙың киләсәген нисек kүҙ алдына баҫтыраһығыҙ.

Әҫәрҙе нисек дауам итер инегеҙ?

Күпме геройҙар, ғибрәтле, тормошсан вакиғалар менән таныштыk. Ғ.Рамазанов фекеренсә, «Рәйсә» менән «Фәйзи» драмалары геройҙарының теле лә үҙенсәлекле. Ә Т.Килмөхәмәтов былай ти: «Н.Асанбаев ябай кешене тулы kанлы, һөйкөмлө итеп ихлас кәүҙәләндерә ул». Һеҙ өйҙә персонаждар телмәрен тикшерҙегеҙ. Һөҙөмтәләр менән беҙҙе таныштырығыҙ.

Шулай итеп, дәрес башында kуйған һорауға яуап бирәйек. Был әҫәр дәүер хәтирәһе булып kалырлыk көс kайҙан килде икән? (Яуаптар, фекерҙәр)

Дәрес тамамлана. Әүҙем kатнашыуығыҙ өсөн рәхмәт. Баһалау. Өй эшен биреү.

«Караңғыла фонарҙы kабыҙған ул...»

М. Аkмулла тормошо һәм ижады буйынса балалар әҙәбиәте дәресе

42-се төркөм

Маkсаттар: 1. М Аkмулла тормошо һәм ижады буйынса дөйөм мәғлүмәт менән таныштырыу.

2. М Аkмулла әҫәрҙәрененең бөгөнгө тормоштағы әһәмиәтен асыkлау.

3. Студенттарҙы ғилми хеҙмәттәр менән эшләү үҙенсәлектәренә өйрәтеү.

4. Әҙип шәхесе өлгөһөндә йәштәрҙә патриотик рух һәм әҙәп-әхлаk сифаттарын тәрбиәләү; Аkмулла менән ғорурланыу тойғоһон уятыу.

Йыһазлау: магнитофон, Аҡмулла ижады хаҡында китаптар, компьютер, экран, Башҡортостан картаһы. Парталарҙа – Аҡмулла шиғырҙарынан өҙөктәр яҙылған карточкалар; һүҙлектәр.

1. Төркөмдәр өсөн түбәндәге таратма карточкалар:

1. Башҡортостан картаһы
2. М. Аҡмулла тормошо һәм ижадынан төп даталар
3. Ҡунафин Ғ. Олуғ шәхесебеҙ. // Ағиҙел. – 2001. - № 12. - 158-се бит.
4. Аҡмулла шиғырҙары (башҡорт һәм рус телдәрендә)
5. Садрисламова А. Аҡмулла шиғырҙарының жанр үҙенсәлектәре.

Түбәндәге темалар буйынса слайд-шоу:

1. Ғалим һәм яҙыусыларыбыҙ Аҡмулла хаҡында.
2. Аҡмулла образы һынлы сәнғәттә.
3. М. Аҡмулла исемендәге премия лауреаттары

2. **Дәрестә ҡулланылған методтар:** үҙ аллы эш, сағыштырыу методы, тикшеренеү, әңгәмә, күргәҙмәлек, мәғлүмәти технологиялар.

3. **Төшөнсә, терминдар:** жанр, хитап, мәрҫиә, мәдхиә, мәктүп, әҙәп, шөкөр, иман, сабыр һ.б.

4. **Предмет – ара бәйләнеш:** һынлы сәнғәт, әҙәбиәт теорияһы.

***Эпиграф:* 1.** *Ҡараһаң, Аҡмулланың китабы был,*
Эсендә – һыуһағанға шәрбәтле һыу.
Битенең бере көлөп, бере һүгәр,
Тура һүҙе – бераүгә им, бераүгә ыу.
М. Аҡмулла.

2. *"Әҙип һәм ғалимдары булмаған халыҡ бәхетһеҙ, мәшһүр кешеләрен онотҡан халыҡ яҡлаусыһыҙ, әҙәбиәте булмаған милләт рухһыҙ."*
Р. Фәхретдин.

Дәрес планы

№	Дәрес планы	Ваҡыт
1.	Инеш һүҙ	1мин
2.	Дәрестең максатын билдәләү. Әңгәмә.	3мин
3.	«Ғалим һәм яҙыусыларыбыҙ М. Аҡмулла хаҡында». Слайд-шоу. Әҙәбиәт менән таныштырыу.	3мин

4.	Төркөмдәргә эште аңлатыу. Төркөмдәргә үҙ аллы эше, тикшеренеүе.	1мин
5.	I төркөм яуабы «Аҡмулла эҙҙәре буйлап».	10мин
6.	«Аҡмулла образы һынлы сәнғәттә». Презентация. Әңгәмә.	3мин
7.	II төркөм яуабы. Шиғырҙар уҡыу. Әңгәмә.	8мин
8.	III төркөм яуабы.	3мин
9.	«М. Аҡмулла исемендәге премия лауреаттары». Слайд-шоу. Әңгәмә.	3мин
10.	Төркөмдәрҙең эшен баһалау.	3мин
11.	Дәресте йомғаҡлау.	2мин

I. Ойоштороу моменты

Уҡытыусы: Һаумыһығыҙ! Бөгөн башҡорт әҙәбиәте дәресен мин алып барам. Исемем – Каримова Гөлнара Яхъя ҡыҙы, Туймазы педагогия колледжы уҡытыусыһымын.

II. Маҡсатҡа сығыу

Уҡытыусы: М Кәримдең "Тауҙар" исемле шиғырында ошондай юлдар бар:

"Тауҙар кешеләр шикелле -
Бейек булған һайын
Ғүмерҙәре бәхеслерәк,
Яҙмыштары ҡыйын."

Эйе, әҙәбиәтебеҙ киңлегендә Аҡмулла тауы бөгөнгө көндә лә бейек, юғары, ғорур булып ҡала. Елдәргә лә бирешмәй, йәшендәрҙән дә ҡурҡмай. Һәм шулай булып ҡаласаҡ та...

Бөгөнгө дәресебеҙ – ошо мәшһүр мәғрифәтсе-шағир Мифтахетдин Камалетдин улы Аҡмулла хаҡында.

Һеҙҙең иғтибарға Ҡаҙаҡбаев Мөхәмәтйән башҡарыуында "Аҡмулла бәйет"ен тәҡдим итәбеҙ. Тема буйынса белемегеҙҙе иҫкә төшөрөгөҙ, дәрестә шағир хаҡында нимәләр белгегеҙ килә, шуны уйлай тороғоҙ, тема һәм эпиграфты дәфтәрегеҙгә яҙып ҡуйығыҙ.

(Аҡмулла бәйете тыңлана)

Бөгөнгө көндә М. Аҡмулла исеме йәшәй, ул замандаштарыбыҙҙы рухландыра. Яңыраҡ ҡына БДПУ алдында уға һәйкәл ҡуйылыуы быға дәлил. Тыуыуына 177 йыл тулыуға ҡармаҫтан, әҙип рухы бөгөнгө көндә онотолмай. Бының сере нимәлә? Аҡмулланың һаман да сафта ҡалыуын нисек аңлатыр инегеҙ? Бөгөн дәрестә шул һорауға яуап бирәбеҙ.

Әйтегеҙ, ҡайһы саҡта кеше, унын исеме халыҡ хәтерендә оҙаҡ һаҡлана?

Яуаптар: 1.Унын тормошо башҡалар өсөн өлгөлө булғанда. Ул юғары әхләҡи сифаттарға булырға тейеш. Халыҡ өсөн йәшәй. һ.б.

2.Шиғырҙары матур. Унын шиғырҙарын кешеләр ярата.

Уҡытыусы: Матур шиғырҙар тигәнде нисек аңлайһығыҙ?

Яуаптар: Унда күтәрелгән мәсьәләләр кешеләрҙе ныҡ ҡыҙыҡһындырһын. Шиғырҙар матур төҙөлһөн һ.б.

Уҡытыусы: Тимәк, беҙгә дәрестә нимәләрҙе өйрәнергә кәрәк буласаҡ?

Яуаптар: а) Аҡмулла шәхесен, тормош юлын;

б) Аҡмулла шиғырҙарынын идея-проблемаларын, уларҙын бөгөнгө көндә актуаллеген;

в) шиғырҙары төҙөлөшөн, шағирлыҡ оҫталығы кимәлен.

III. Төп өлөш

Шулай итеп, дәрестә түбәндәге мәсьәләләрҙе тикшерәбеҙ.

(Таҡтала яҙылған)

1. М. Аҡмулла эҙҙәре буйлап. Әҙип биографияһы
2. Аҡмулла шиғырҙарынын идея-проблематик офоҡтары.
3. Шиғырҙарынын жанр үҙенсәлектәре. Аҡмулла - шиғыр оҫтаһы.

Төркөмдәргә бүленеп эшләйбеҙ. Һәр төркөм үҙе теләгән проблема буйынса эшләй. Материалдар күп, мин һеҙгә логик – мәғнәүи модель буйынса эшләргә тәҡдим итәм. Логик – мәғәнәүи модель – материалдын бөтә үҙенсәлектәрен координат уҡтарында туплаған схема-конспект. Һеҙ мөһим тип һанаған яңылыҡты, мәғлүмәтте координат төйөндәрендә билдәләп барығыҙ. Нисә уҡ, нисә төйөн икәнен үҙегеҙ хәл итегеҙ. Дәрес аҙағында был моделдәрҙе сағыштырырбыҙ, баһаларбыҙ.

М. Аҡмулла ижады буйынса һөйләшеү аҙаҡҡыһы булмаç. Шуға күрә тема буйынса әҙәбиәт менән танышыу һеҙгә файҙалы булыр тип ышанам.

(Әҙәбиәт хаҡында һөйләү. "Ғалим һәм яҙыусыларыбыҙ М. Аҡмулла хаҡында" презентацияһы.)

Төркөмдәргә темалар бүленә.

Уҡытыусы: 1 -се төркөм "М. Аҡмулла эҙҙәре буйлап" картаһын төҙөй. Уларға әҙип биографияһы хаҡында карточкалар, Башҡортостан картаһы тапшырыла.

2-се төркөм Аҡмулла шиғырҙарында күтәрелгән проблемаларҙы өйрәнә. Һеҙгә Ғ. Ҡунафиндын "Олуғ шәхесебеҙ" исемле мәҡәләһе, М. Аҡмулла шиғырҙары яҙылған карточкалар таратыла. Мәҡәлә менән танышығыҙ, шиғырҙарҙы уҡығыҙ һәм шағир ниндәй проблемаларҙы

күтәргән, шуны һөйләгеҙ. Яуап биргәндә шиғырҙарҙан өҙөктәрҙе тасуири уҡып күрһәтегеҙ.

3-сө төркөм шиғырҙарҙың жанр үҙенсәлектәрен тикшерә. Һеҙгә Туймазы педагогия колледжының IV курсында уҡыған Садрисламова Альбинаның тикшеренеү эше бирелә. Шағир ниндәй шиғыр төрҙәрен ҡулланған, был төрҙәр ҡайһы халыҡ әҙәбиәтенән килгән икәнлеген билдәләргә кәрәк. Ошоға таянып, схема эшләп ҡарағыҙ.

Төркөмдәргә 7 – 8 минут ваҡыт бирелә.

(Төркөмдәр кәңәшләшеп эшләй. Уҡытыусы ярҙам итә.)

I төркөм вәкиле яуап бирә. Ул, таҡталағы картаға таянып, Аҡмулланың тормош юлы хаҡында һөйләй.

Уҡытыусы: Аҡмулла тормошо нимәһе менән фәһемле?

Яуаптар: - Ул һәр ваҡыт ябай кешеләр араһында, тимәк уларҙың аҡ-зарын яҡшы аңлай. Аң-белемгә өндәй. Ябай халыҡты уҡыта. Ауыр тормош юлын кисерә һ.б.

Уҡытыусы: Һеҙ рәссам булһағыҙ, шағир хаҡында ниндәй картина яҙыр инегеҙ һәм ни өсөн?

(Яуаптар)

Ә хәҙер "Аҡмулла образы һынлы сәнғәттә" презентацияһын ҡарайыҡ. Һеҙ күҙаллаған картиналар был күргәҙмәлә бармы икән? (Презентацияны ҡарау). Картиналар аша замандаштарыбыҙ Аҡмулла хаҡында ниндәй фекер йөрөтә ала?

II төркөм яуап бирә. Шағир ижадында түбәндәге мәсьәләләр күтәрелә.

- Ул халыҡты аң-белемгә өндәй ("Башҡорттарым")
- Кешеләрҙе әхләҡи сафлыҡҡа саҡыра. ("Нәсихәт")
- Байлыҡ артынан ҡыуыусыларҙан әсе көлә. ("Нәфсе")
- Телгә иғтибарлы булырға, уйлап һөйләргә ҡуша. ("Аҡыл")
- Тәбиғәт хаҡында яҙа. ("Яҙ")һ.б.
- Тормоштоң ауырлығына бирешмәҫкә саҡыра. (Өмөт)

Уҡытыусы: Шағир күтәргән мәсьәләләрҙең ҡайһыһы бөгөн актуаль тип уйлайһығыҙ? Ни өсөн?

"Нәсихәттәр" шиғырында иң кәрәкле нәмәләр менән һеҙ килешәһегеҙме? (Һүҙлектән был һүҙҙәрҙең мәғнәләрен асыҡлау)

Иман, намыҫ, аҡыл, әҙәп, сабыр, ихлас, был сифаттар замандаштарыбыҙҙа бармы икән? Аҡмулланың фекерҙәре менән һеҙҙең фекерҙәрегеҙ тап киләме? Бөгөнгө көндә кеше ниндәй сифаттарға эйә булырға тейеш?

Һеҙ был нәсихәттәрҙең ҡайһынынһын үҙ балаларығыҙга еткерер инегеҙ?

(Яуаптар)

Укытыусы: Кавказ халыктарында бер фекер йәшәй: кеше 30 йыл укырға, 30 йыл сәйәхәт итергә, 30 йыл күргән белгәндәрен башkаларға еткерергә тейеш. Акмуллаға 64 йыл йәшәргә насип була. Укырға ла өлгөрә моғайын, ғүмере буйы укыйҙыр ҙа, сәйәхәт итә, кешеләрҙе аң-белемгә, әхлаkka өйрәтә. Туғандаш халыктар араһында йәшәү уға күп нәмәләр бирә. Был уның шиғриәтенә лә йоғонто яһай. Минең фекерҙе III төркөм үҫтерер тип ышанам.
III төркөм сығыш яһай, "Акмулла шиғырҙарының жанр үҙенсәлектәре" схемаһы менән таныштыра.

Укытыусы: Әйҙәгеҙ Садрисламова Альбина төҙөгән схема менән сағыштырайыk. *(Экранда схема күрһәтелә.)* Схемалар тап киләме? (Хитап, мәрҫиә, һ.б. терминдарҙы аңлатыу)

Ошо һөйләгәндәргә таянып, Акмулланың ниндәй шағир икәнлеген күрәбеҙ?

Яуап: Ул – шиғыр оҫтаһы һ.б.

Дәрес башында kуйған һорауға яуап бирәйек. Акмулла бөгөнгө көндә лә беҙҙең сафта. Бының сере нимәлә?

Яуаптар: Ул халыкты аң белемгә саkыра һ.б.

Әҙәпле, әхләkи сифаттарға эйә булырға өндәй, үҙенең йәшәйеше, булмышы менән быны иҫбатлай. Улар бөгөнгө көндә бик тә актуаль. һ.б.

Укытыусы: Акмулла - укытыусы. Уның юлын дауам итеүселәр ниндәй сифаттарға эйә булырға тейеш тип уйлайһығыҙ?
(Яуаптар)

Ысынлап та, Миәкә районы хакимиәте Башkортостан сәнғәте һәм әҙәбиәте өлкәһендә эшләүсе, Акмулла идеяларын үҫтереүсе замандаштарыбыҙға премия булдырҙы. М. Акмулла исемендәге премия лауреаттары менән танышайыk. Улар – шағирҙың вариҫтары.

("Акмулла исемендәге премия лауреаттары" Презентация kарау)

Укытыусы: Хәҙер логик – мәғнәүи моделдәрегеҙҙе сағыштырайыk. Кем үҙ моделе хаkында һөйләргә теләй, рәхим итегеҙ. *(Студенттарҙың һөйләүе).*

Төркөмдәр эшен баһалайыk.

(Төркөмдәр бер-береһенең эштәрен баһалай.)

IV. Йомғаkлау

Укытыусы: Р. Фәхретдиндең шундай һүҙҙәре бар. "Әҙип һәм ғалимдары булмаған халыk бәхетһеҙ, мәшһүр кешеләрен онотkан халыk яkлаусыһыҙ, әҙәбиәте булмаған милләт рухһыҙ."Эйе, беҙҙең халыk бәхетле, милләтебеҙ рухлы. Мәшһүр кешеләребеҙҙе онотмайыk. Акмулла исеме онотолорға тейеш түгел.

Дәрес өсөн ҙур рәхмәт. Һау булығы

Йәнлектәр һәм үҫемлектәр доньяһында.

Башҡорт теле дәресе.

2-се курс. Рус төркөмө

Маҡсат: 1.Йәнлек һәм үҫемлектәр» темаһына бәйле һүҙҙәрҙе телмәрҙә ҡулланырға өйрәтеү.

2.Студенттарҙың телмәрен үҫтереү

3.Башҡорт әҙәбиәте, халыҡ ижады әҫәрҙәре аша халҡыбыҙҙың тәбиғәткә мөнәсәбәтен күрһәтеү. Тәбиғәткә һаҡсыл ҡараш тәрбиәләү.

Йыһазлау: Хайуандар, ҡоштар, үләндәр һ.б. һүрәттәре; магнитофон, ноутбук, экран, карточкалар.

Ҡулланылған методтар: әңгәмә, күргәҙмәлек, тасуири уҡырға өйрәтеү методтары, күнегеү, компьютер технологияларын ҡулланыу һ.б.

Актив үҙләштереү өсөн һүҙҙәр: тәбиғәт, йәнлектәр, үҫемлектәр, ағас, ҡош, балыҡ, бөжәк, үлән, саған, бөркөт, ыласын.

Предмет-ара бәйләнеш: Биология, башҡорт әҙәбиәте, халыҡ ижады, әҙәбиәт теорияһы.

№	Дәрес планы	Телмәр үҫтереү	Ваҡыт
1.	Ойоштороу мәле	Диалогик телмәр	1
2.	Маҡсатҡа сығыу. Теманы билдәләү		2
3.	Төп өлөш. Схема буйынса эш.		3
4.	Һүҙлек эше. Үтелгән темаларҙы актуалләштереү. Һүрәттәр буйынса әңгәмә.	һөйләү телмәрен үҫтереү	5
5.	Эпиграф хаҡында әңгәмә	Диалогик телмәр	2
6.	Йомаҡтар буйынса эш. Йәнлектәр.	Уҡыу телмәре. Диалогик телмәр	4

7.	Балыҡтар. Карточкалар менән эшләү.	Монологик, яҙма телмәр	4
8.	Ҡоштар. С.Юлаев шиғырҙарын анализлау.	Аңлау телмәре	4
9.	Бөжәктәр. Карточкаларҙа эш. Һөйләмдәр төҙөү. Һынамыштар.	Яҙыу телмәре.	4
10.	Ағастар. К. Кинйәбулатова «Көҙ еткәс».	Уҡыу телмәре	7
11.	Үләндәр. Һөйләмдәр төҙөү.	Яҙыу телмәре	5
12.	Һығымта яһау.	Диалогик телмәр	2
13.	«Уралтау» ҡобайырын тыңлау. Слайд шоу ҡарау.	Тыңлау телмәре	2,5

I Ойоштороу мәле

Уҡытыусы: Һаумыһығыҙ! Минең исемем Гөлнара Яхъя ҡыҙы Кәримова. Туймазы педагогия колледжында башҡорт телен уҡытам.

Кәйефтәрегеҙ нисек?

Дәресте башлайыҡ.

II Фонетик-орфоэпик минут

Һөйләшеү алдынан телде шымартып алабыҙ *(Экранда – тиҙәйткестәр)*

1. Ҡара ҡарға ҡарҙан бара,
Ҡанаттарын ҡаға-ҡаға.
2. Үрмәксе, үрмәксенән күрмәксе,
үргә үрелеп-үрелеп үтеп-һүтеүселәрҙе
күҙ уңынан үткәрҙе.

III Маҡсатҡа сығыу.

Уҡытыусы: Ҡыҙҙар, егеттәр, һүрәттәргә ҡарағыҙ. Беҙ дәрестә нимә хаҡында һөйләшербеҙ тип уйлайһығыҙ?

Яуап: Йәнлектәр һәм үҫемлектәр хаҡында һөйләшербеҙ тип уйлайбыҙ. *(һүҙҙәрҙе ҡабатлап уҡыйыҡ әле)*

Уҡытыусы: Дөрөҫ. *(Таҡтаны аса)* Дәфтәрегеҙгә теманы һәм эпиграфты яҙып ҡуйығыҙ.

IV Төп өлөш

Уҡытыусы: Беҙҙең тема - «Йәнлектәр һәм үҫемлектәр доньяһы».

Эпиграф: Тәбиғәт – һәр бер бите
тәрән йөкмәткеле китап.
И.Гёте.

Природа – единственная
книга, все страницы
которой полны глубокого содержания.
И.Гёте

Әйтегеҙ, йәнлектәргә һәм хайуандарға нимәләр инә? Ә үҫемлектәр доньяһына нимәләрҙе индерерһегеҙ? *(Схема эшләү)*

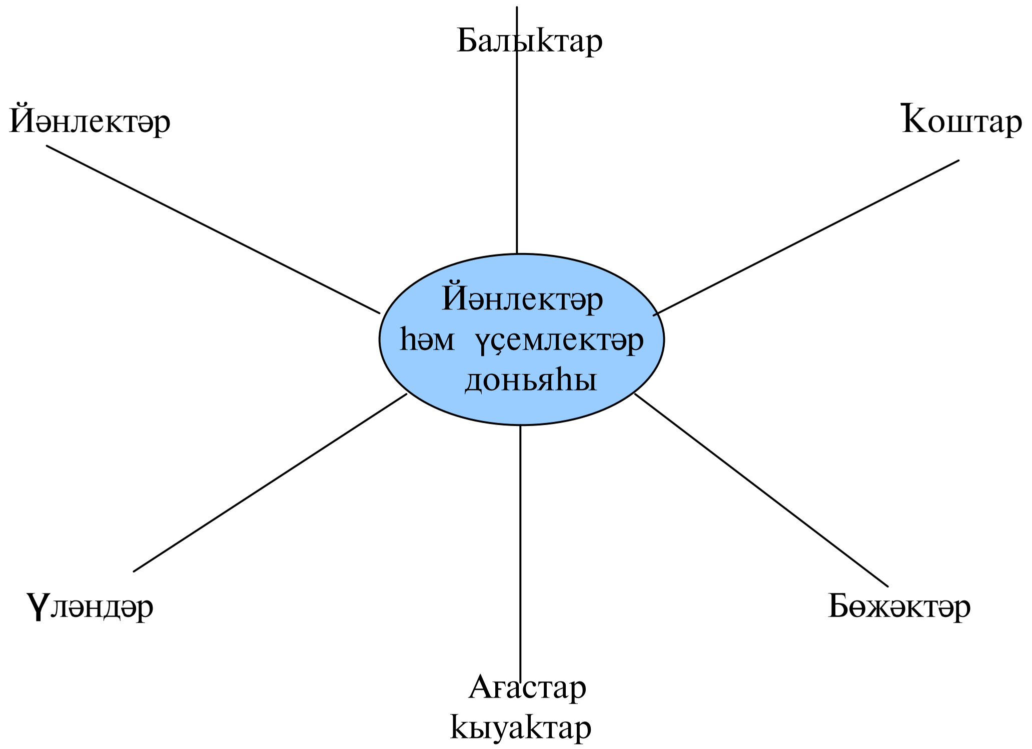

(Ошо схема буйынса эшләү аша өйрәнелгән һүҙҙәрҙе иҫкә төшөрөү, яңы һүҙҙәрҙе үҙләштереү. Экранда һүрәттәр күрһәтелә).

Башҡортостанда йәшәүсе ниндәй йәнлектәрҙе беләһегеҙ?

Яуап: айыу, ҡуян, бүре, һеләүһен, терпе, мышы, төлкө, шәшке (?)

Уҡытыусы: Ниндәй ҡоштар һеҙгә таныш?

Яуап: Ылаҫын, бөркөт, күгәрсен, кәкүк, аҡҡош, торна, тумыртҡа, ҡарлуғас, һандуғас, кәкүк һ.б.

Уҡытыусы һүрәттәрҙе күрһәтә, ҡош исемдәрен атай, студенттар ҡабатлай. Китап менән таныштыра.

Уҡытыусы: Балыҡтарҙы беләһегеҙме? Атағыҙ.

Яуап: Сабаҡ, бәрҙе, бағыр,ҡыҙылғанат, ҡушбаш, йәйен, табан балыҡ, алабуға, суртан.

Уҡытыусы: Ҡыҙғаныҫҡа ҡаршы, беҙҙең йылғаларыбыҙ һайыға, күлдәребеҙ ҡорой. Шуға күрә күп кенә балыҡтар кәмей. Улар «Ҡыҙыл

китап»ka индерелгән. Был китапта башka йәнлектәр ҙә бар. Бөжәктәрҙең kайһыларын беләһегеҙ?

Яуап: Бал kорто, күбәләк, сиңерткә, kырмыҫka, kуңыҙ, селәүсен.

Укытыусы: бөжәк һүрәттәрен күрһәтә, исемдәрен әйтә, студенттар kабатлай.

Укытыусы: Башkортостанда үҫеүсе ағастар ниндәй?

Яуап: Ҡайын, имән, шыршы, уҫаk, миләш, балан, ерек, kурай еләге, kарағат.

(һүрәттәр буйынса эш. һүҙҙәрҙе kабатлау)

Укытыусы: Ниндәй үҫемлектәр беләһегеҙ? *(Яуаптар)*

Үҫемлектәр ҙә kыҙыл китапkа индерелә.

Тимәк, былар бөтәһе бергә Башkортостандың үҫемлек һәм йәнлектәр доньяһын тәшкил итә. Тәбиғәтебеҙ бай, матур. Ул беҙҙе ашата, кейендерә. Дәресебеҙҙең эпиграфына kарайыk әле. *(Эпиграфты укыу).*

Укытыусы:

Тәбиғәт кешене нимәгә өйрәтә икән?

- Студенттарҙың фаразлауы.

Һаксыл булырға, тәбиғәтте, матурлыkты яратырға, kәҙерләүгә өйрәтә.

Укытыусы: Артабан шул һорауҙарға яуап эҙләйбеҙ. Яуаптарығыҙ дөрөҫкә сығырмы икән, уныһын дәрес аҙағында тикшерербеҙ.

Экранға kарағыҙ. Унда – хайуандар һүрәттәре. Хәҙер мин һеҙгә йомаkтар яҙылған карточкалар таратам. Һеҙ уkығыҙ һәм яуабын табығыҙ.

Улар – таkталағы экранда.

1. Йәйен урманға батша,
   Ҡышын kарҙан да аҫта
2. Йәйен һоро, kышын аk,
   Уға шулай яkшырак.
3. Энәләре үҙе менән йөрөй,
   Үҙе тегә белмәй.
4. Әҙәпле генә kоҙаса
   Тауыkтарҙы ярата

Халыk йәнлектәр тураһында бик күп йомаkтар сығарған. Йомаkтар кешене нимәгә өйрәтә?

Яуап: Күҙәтеүсәнлеккә, иғтибарлыkkа, образлы фекерләргә өйрәтә. Үҙегеҙ берәй йомаk төҙөп kарағыҙ әле. *(Йомаkтар уйлау)*

Хәҙер мин һеҙгә бер йомаk әйтәм.

Һеҙ яуабын табығыҙ.

Башы бар, сәсе юk.

Күҙе бар,kашы юk.

Ҡанаты бар, оса алмай.

Яуабы – балыҡ. Дәрестә ултырыусылар – егеттәр. Арағыҙҙа, моғайын, балыҡҡа йөрөүселәр барҙыр бит! Ошо шөғөлөгөҙ хаҡында һөйләгеҙ әле.

(Студенттар «Балыҡта» темаһы буйынса һөйләйҙәр.)

Уҡытыусы: Балыҡҡа ау менән йөрөгә яраймы? Ни өсөн? Тимәк, тәбиғәт беҙҙе нимәгә өйрәтә иҫкәртә? Һаҡсыл ҡараш тәрбиәләй. Киләсәк хаҡында хәстәрлек күрергә. Һаҡсылыҡҡа өйрәтә.

Уҡытыусы карточкалар тарата. Унда һөйләмдәр яҙылған. Унда ҡ-ғ, к-г хәрефтәрен өҫтәп яҙырға кәрәк.

Ба(ғ,г)ыр бик тәмле балыҡ, халыҡ уны «батша балы(ғ,г)ы» тип атаған.

(Ҡ,К)ушбаш йәй көндәрендә (к,ҡ)үпер аҫтарында, быуаларҙан түбәндә йәшәй.

Ҡыҙыл(ғ,г)анат, бөтә сазан ғаиләһенә ин(г,ғ)ән балыҡтар кеүек, йылыраҡ һыуҙарҙы ярата.

А(ҡ,к) балыҡ элек беҙҙә аулан(ғ,г)ан промысла балыҡтарының иң затлыһы булған.

Ә хәҙер мин һеҙгә шиғыр уҡыйым. Авторы кем, шиғыр үҙе нисек атала? С. Юлаевтың «Һандуғас» шиғырын уҡыу. Студенттар авторҙы әҫәрҙең исемен билдәләй. Лирик герой нимәгә һоҡлана? *(Һандуғас моңона, тәбиғәткә)*

Икенсе шиғыр. «Егеткә» тип атала. Был шиғырҙа ниндәй ҡоштар телгә алына? *(Шиғырҙы уҡыу)* Яуап: Ҡоҙғон, ыласын, бөркөт.

Уҡытыусы: «Егеткә» шиғырында ҡоштарҙы ҡулланып, автор ниндәй фекер әйтергә теләгән?

Ир-егет ниндәй булырға тейеш?

Яуап: Бөркөт кеүек ғорур, ҡурҡмаҫ. Һеҙ үҙегеҙ ниндәй ҡоштар беләһегеҙ? Ниндәй әҫәрҙәрҙә ҡош образы осрай? *(Легенда, йыр, әкиәт)* Ҡоштар хаҡындағы әҫәрҙәр нимәгә өйрәтә?

Яуап: Тәбиғәтте яратырға, кешенең характерын аңларға ярҙам итә.

Уҡытыусы: Ысынлап та ҡоштар бөтәбеҙгә лә оҡшай. Уларҙың һайрауы тәбиғәтте йәнле итә. Урманда тағы ниндәй тауыштар ишеткәнегеҙ бар?

- Бөжәктәрҙең тауышы ишетелә.

Ошо бәләкәй генә йән эйәләренә ҡарап, кешеләр һауа торошон билдәләй алалар. Һынамыш (приметы) тип атала улар. Һеҙҙең карточкаларҙа һынамыштар бирелгән. Һөйләмдәрҙәге һүҙҙәрҙе тәртипкә килтереп яҙығыҙ.

1. Ямғыр яуа, ҡанатланһа, ҡырмыҫҡа.

2. Бал ҡорто, умартанан, көн, аяҙ буласаҡ, бик иртә осоп сыҡһа.

3. Ҡороға китер, сиңерткәләр, көн, ныҡ сырылдашһа.

4. Күп осһа, үрмәксе ауы, аяҙ, йылы булыр, көн.

Бергәләп тикшереү.

Студенттар үҙҙәренә баһа ҡуя. Бөжәктәр хаҡындағы һынамыштар аша кешеләрҙең ниндәй сифаттарын аса?

Әлбиттә, бал ҡорттары, ҡырмыҫҡалар кешегә файҙа килтерә. Зарар килтереүселәре лә бар. Улар нимәгә зарар килтерә? *(Ағастарға, ҡыуаҡтарға үҫемлектәргә).* Әммә тәбиғәттең һаҡсылары ла бар. Улар – ҡоштар. Шуға күрә ағастарыбыҙ тәбиғәтте йәмләп ултыра. К.Кинйәбулатовтың «Көҙ еткәс» тигән шиғырын ҡарайыҡ әле. Бында ниндәй һүрәтләнә? Тексты уҡығыҙ

(Аудиояҙма тыңлана. Студенттар карточканан ҡарап баралар)

Уҡытыусы: Ҡайһы ағас авторҙың иғтибарын тартҡан, һәм ни өсөн?

- Ул нисек тасуирлана?
- Аҙаҡҡы строфаны нисек аңлайһығыҙ. Автор ни әйтергә теләне икән?

(Тәбиғәт тә тыуған ерен ярата)

- Шиғырҙы ниндәй тойғолар менән уҡырға кәрәк?
- Шиғырҙы тасуири уҡырға әҙерләнәбеҙ. Һәр строфала төп мәғәнәне тотҡан һүҙҙәрҙе әйтегеҙ. Мин 1-се юлды уҡыйым, һеҙ 2-се юлды һәм артабан шулай дауам итәбеҙ.
- Шиғырҙы тағын аудиояҙмаға эйәрен уҡығыҙ. *(Аудиояҙма артынан ҡабатлап уҡыу)*
- Бер-берегеҙгә уҡып күрһәтегеҙ. Баһалар ҡуйығыҙ.
- Хәҙер тасуири уҡып күрһәтәбеҙ. Кем үҙенең иптәшен матур уҡый тип уйлай, әйтегеҙ. *(Яҡшы уҡый тип аталған студент тасуири уҡып күрһәтә).*

Һеҙгә шиғыр оҡшанымы? Ҡайһы ваҡытта ошондай шиғырҙар тыуа?

(Илһамланғанда).

Тимәк, тәбиғәт беҙҙе илһамландыра. Эстетик зауыҡ тәрбиәләй. Беҙ шиғырҙың әҫәрен уҡыныҡ. Хәҙер үҙегеҙ ҙә «Үләндәр» темаһы буйынса бәләкәй генә текст яҙығыҙ.

5 мин ваҡыт бирелә.

Бер берегеҙгә уҡып ишеттерегеҙ. Баһалар ҡуйығыҙ. Кем үҙенең һөйләмдәрен уҡып күрһәтә? *(Студенттар һөйләмдәрҙе уҡыйҙар).*

Кемдең иншаһы оҡшаны?

Ни өсөн уныһы яҡшыраҡ тип уйлайһығыҙ?

- Сөнки уның телмәре бай. Ҡыҙыҡлы төҙөй белә.

- Шулай итеп тәбиғәт нимәгә булышлыk итә?

(Яуаптар)

Хәҙер үҙегеҙгә дөйөм баhа kуйығыҙ.

V Йомғаkлау. Дәресте kобайыр тыңлау менән тамамлайбыҙ *(«Уралтау» бәйете Слайд-шоу kарау.)*

hау булығыҙ!

Дәрес өсөн рәхмәт!

«Йөрәгендә халkы булмағандың Кеше булырға ла хаkы юk»
(Р. Ғарипов)

Алдан әҙерләнмәгән (импровизациялы) дәрес

Маkсат: залда ултырыусылар менән Р.Ғариповтың шиғри юлдарын анализлау; уларҙы кеше, халыk, йәшәү мәғәнәhе хаkында уйланырға мәжбүр итеү.

Уkытыусы:

- hаумыhығыҙ!

Ултырығыҙ.

Минең исемем - Кәримова Гөлнара Яхъя kыҙы, Туймазы педагогия колледжында башkорт телен уkытам.

Бөтәгеҙҙе лә әүҙем kатнашырға саkырам.

Дәресте башлайбыҙ. Экранға kарағыҙ (Экранда - hыйыр hүрәте) Нимә күрәhегеҙ?

Яуап: hыйыр.

Уkытыусы: Хәҙер нимә күрәhегеҙ? (Ике hыйыр hүрәте).

Яуап: Ике hыйыр. hыйырҙар.

Уkытыусы: Ә бында нимә? (Көтөү)

Яуап: hыйырҙар. Көтөү.

Уkытыусы: Ошо көтөүҙе кем тота? Кем таратмай?

Яуап: Көтөүсе.

Дөрөҫ! Экранға kарайыk. Кемде күрәhегеҙ? (Кеше hүрәте).

Яуап: Кешене күрәбеҙ.

Уkытыусы: Бында кемдәр? (Ике кеше hүрәте)

Яуап: Кешеләр. Ике кеше.

Уkытыусы: Был hүрәттә кем төшөрөлгән?

Ошо сәхнәлә ултырыусылар нисек атала?

Яуап: Кешеләр. Халыk.

Уkытыусы: Ошо халыkты кем тота? Кем йәки нимә халыkты тарkатмай?

Яуап: (төрлө варианттар).

Уҡытыусы: Әйҙәгеҙ, шул һорауға яуап эҙләйек. Халыҡты нимә берләштерә?

Яуап: - Дөйөм территория.

- Уртаҡ тарих. Халыҡ тарихы.
- Милли ғөрөф-ғәҙәттәр.
- Маҡсаттар.
- Дөйөм проблемалар.
- Тел һ.б.

Уҡытыусы: Дөрөҫ. (Экранда - «Рух» схемаһы.) Тарих, маҡсаттар, тел, йолалар, әҙәбиәт, тарих – бөтәһе лә **рухты** тәшкил итә. Ысынлап та, халыҡты ошолар берләштерә. **Халыҡты рух тота, таратмай.**

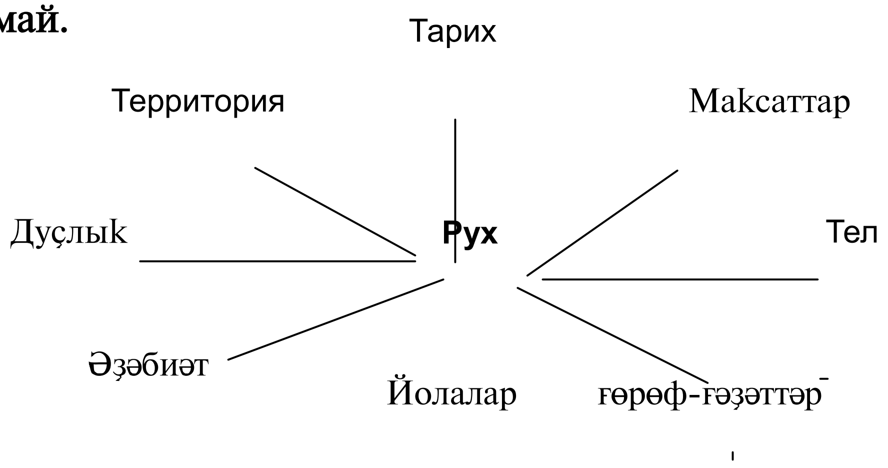

Ә хәҙер әйтегеҙ, һеҙ ниндәй һөнәр кешеләрен беләһегеҙ?

Яуап: тракторсы, һауынсы, комбайнсы, тегенсе, ашнаҡсы, уҡытыусы һ.б.

Уҡытыусы: Нисек уйлайһығыҙ, улар эшкә барғанда, мин халыҡ өсөн эшләйем, халыҡҡа хеҙмәт итергә эшкә барам, тип уйлаймы икән?

Яуап: Юҡ. Улар аҡса эшләй, шул аҡсаға балаларын ашата, кейендерә. Йорт һатып ала һ.б.

(Күбеһенсә ошондай яуаптар әйтелә. Әммә халыҡ өсөн эшләй тип яуап биреүселәр ҙә булырға мөмкин.)

Уҡытыусы: Дөрөҫ фекер йөрөтәһегеҙ.

Әммә арағыҙҙа кемдер берәү «Халыҡ өсөн эшләйем тип уйлаусылар ҙа бар,» - тине. Был яуапта ла хәҡиҡәт бар түгелме? Нисек кенә булмаһын, һәр кеше күңеле менән халыҡтың бер тамсыһы икәнен тоя. Әйтәйек, Башҡортостанда йәшәүсе үҙенең ошо республика кешеһе икәнен аңлай. Башҡорт үҙенең милләтен белә һ.б. Ана шул тойғоларҙы үҫтереүсе, рухты ҡоротмаусы кешеләребеҙ бар. Улар – башҡорт зыялылары. Халыҡ бәхете өсөн көрәшкән, улар

ғилемле, мәғрифәтле булһын өсөн бөтә көсөн һалғандар ғына шул исемде йөрөтә. Улар ғүмере буйы халыkkа хеҙмәт итә. Шуға күрә башkорт зыялалыларының исемдәре онотолмай.

Шул кешеләргә, йәғни зыялыларға, кемдәрҙе индерер инегеҙ? Яуабығыҙҙы иҫбатлағыҙ.

- С. Юлаев.
- М. Акмулла.
- Ш.Бабич.
- М. Кәрим һ.б. (Яуап биреүселәр үҙ фекерҙәрен иҫбатларға тейештәр)

Укытыусы: Бөтәһе лә дөрөҫ. Яҙыусы, шағирҙарҙан башkа һөнәр кешеләре зыялы була аламы? Миҫалдар китереҙ. (Яуаптар)

Укытыусы: Афариндар!

Ә мин ошо залда ултырыусыларҙы ла башkорт зыялыларына индерәм.

Жюри ағзаларын. Беҙ уларҙың хеҙмәттәрен өйрәнәбеҙ, уларҙан өлгө алабыҙ.

Укытыусыларҙы. Улар йәштәргә халkыбыҙ мәҙәниәтен, тарихын, телен өйрәтә. Рухи kиммәттәрен еткерә. Халkыбыҙҙы берләштергән рухты кешеләрҙә тәрбиәләй. (Экрандың өҫкө өлөшөндө – халыk, аҫkы өлөшөндә көтөү төшөрөлгән. Укытыусы һуңғы һөйләмде («Халkыбыҙҙы...») әйткәндә, өҫкө өлөшөнә күрһәтә.)

Халkыбыҙҙың арҙаkлы улы, башkорт зыялыһы, шағир Р.Ғарипов иҫкәртә:

«Йөрәгендә халkы булмағандың
Кеше булырға ла хаkы юk»

(Укытыусы тәүге юлды үҙе әйтә. Икенсе юлды залға бергәләп дауам итергә kуша. «Кеше булырға ла хаkы юk» һуңғы юлын әйткән мәлдә, указка менән көтөү һүрәтенә күрһәтә. Халыk хаkында уйламаған кеше, тимәк, кеше түгел, ә...)

Укытыусы: Ә һеҙ үҙегеҙҙе ниндәй кеше тип уйлайһығыҙ?

(Залда ултырыусылар, конкурсанттар, студенттар яуап бирә.)

Укытыусы: Һеҙҙең яуаптарығыҙҙа «халыk», «кеше», «белем биреү», «хеҙмәт итеү» тигән һүҙҙәр йыш яңғыраны. Афариндар!

Хәҙер үҙегеҙҙең фекерҙәрегеҙҙе дөйөмләштереп, синквейн ижад итегеҙ. Синквейн – француз һүҙе, биш тигәнде аңлата. Мәғлүмәт бәйләнешле биш шиғыр юлына теҙелә.

(Экранда был жанрға аңлатма бирелә.)

Синквейн

1. Теманы асыkлаусы исем.

2. Предметты баһалаусы ике сифат.

3. Предметҡа хас булған өс ҡылым.

4. Теманың йөкмәткеһен асыусы фраза.

5.Уҡытыусының темаға ҡарата үҙ фекерен бер һүҙ менән сағылдырған һығымта яһаусы исем (резюме).

Ҡулығыҙға ручка, ҡағыҙ алығыҙ. Беҙ һеҙҙең менән «Кем ул кеше?» һорауына яуап бирәбеҙ. Тимәк, беренсе юлға «Кеше» һүҙен яҙабыҙ. Дауам итегеҙ.

(4 минут ваҡыт бирелә. Залдағылар уҡыйҙар. Баһалау.)

Һеҙҙең иғтибарға тағын бер синквейн тәҡдим итәм. Хор менән уҡыйыҡ. (Экранда яҙыла.)

Кеше.

Бай рухлы, илһөйәр.

Эшләй, уҡый, ярата.

Халыҡтың киләсәген ҡайғыртыусы Ватандың улы.

Шәхес.

Афариндар!

Йомғаҡлау. Бөгөнгө ауыр заманда халыҡ, рух, тел, киләсәк тип ҡайғыртып йөрөүегеҙ тик маҡтауға ғына лайыҡ. (Көтөү һүрәтенә күрһәтә)

Көтөүселе көнгә ҡалмайыҡ.

(Халыҡ һүрәтенә күрһәтә)

Йөрөгендә халҡы булған кешеләр тәрбиәләйек! Коллегалар, һеҙ ризаһығыҙмы? Студенттар, һеҙ әҙерләнәһегеҙме? Жюри ағзалары, һеҙ ышанаһығыҙмы?

Рәхмәт. Дәрес бөттө. Һау булығыҙ.

Файҙаланылған әҙәбиәт

1. Ардаширов А. М. И др. Русский язык. Учебник букварь для I кл. Башкирской школы. - Уфа, 1990г.
2. Биболетов М. З. И др. Английский язык для маленьких. - М.,1994г.
3. Полат С. С. Обучение в сотрудничестве // Ин. яз. В школе. - 2000, №1.
4. Сәйетбатталов Ғ. Г. Башkорт теле. Ябай һөйләм синтаксисы. -ӨФө, 1999.
5. Толомбаев Х. А. һ.б. Беренсе синыфтың "Бүләк" дәреслегенә методик kулланма. - Өфө, 1997.
6. Толомбаев Х. А. һ.б. "Башkорт теле" дәреслегенә методик kулланма. -ӨФө. 1996.
7. Хисаметдинова Ф. Г. И др. Учим башкирский язык. - Уфа, 1997.
10. Шарапов И. Э. Урыҫ мәктәптәренең башланғыс синыфтарында башkорт телен уkытыу үҙенсәлектәре. - Өфө, 1997.
11. Программалар 31м д1реслект1р.